

Historische rondleiding Kunstfort Vijfhuizen

Inleiding

Het kunstfort Vijfhuizen was een onderdeel van de Stelling van Amsterdam en is tegenwoordig een centrum voor actuele kunst. Het Fort herbergt een beeldentuin, tentoonstellingsruimtes, ateliers voor professionele kunstenaars, gastateliers en restaurant Het Fort. Het Fort is ondergebracht bij UNESCO als werelderfgoed, een niet geringe onderscheiding voor de historische betekenis van het complex. Naast een kleine staf en een grote groep vrijwilligers hebben zowel de gemeente Haarlemmermeer als de provincie Noord-Holland een grote verantwoordelijkheid om dit werelderfgoed zo goed als mogelijk te conserveren.

We beginnen deze rondleiding met een historisch perspectief.

De bouw van het Fort bij Vijfhuizen, gelegen aan de westrand van de Haarlemmermeer, werd kort voor 1900 afgerond. Het maakt deel uit van de Stelling van Amsterdam, een waterlinie die werd aangelegd om de hoofdstad te beschermen.

Het besluit om de Stelling van Amsterdam te realiseren werd genomen in 1880. Daar waren decennia van discussies aan voorafgegaan met name over het financiële plaatje wat er aan zou gaan hangen. Ook de aanleg van de stelling en de bijbehorende forten had veel voeten in de aarde: deze discussie nam ruim 35 jaar in beslag.

Het Fort bij Vijfhuizen is bij uitstek geschikt om deze langdurige en fascinerende bouwgeschiedenis te vertellen omdat het als eerste werd voltooid. Als standaard Fort diende het als voorbeeld voor de nadere forten uit de Stelling.

Het doel (de taak) van de Stelling

Een groot deel van de 19^e eeuw werd er debat gevoerd over hoe Nederland het best verdedigd kon worden. Dat resulteerde in 1874 in een de Vestingwet waarin de uitgangspunten voor die verdediging werden vastgelegd. Daarin werd onder andere de verdediging en de functie van Amsterdam genoemd in tijden van bezetting. Het duurde nog eens zes jaar (1880) voordat de Minister van Oorlog de waterlinie en de kring van forten definitief rond Amsterdam vast legde.

Het uitgangspunt van de verdediging van Amsterdam was dat buiten een kring van 42 forten het land onder water gezet zou worden zodat het voor de vijand onmogelijk was om Amsterdam te bereiken. In die tijd werd gebruik gemaakt van paard en wagen. Het onder water zetten van gebieden noemt met inundatie. Bij inundatie gaat het om een laag water van zo'n veertig centimeter: varen was onmogelijk terwijl voor paard en wagen obstakels als sloten onzichtbaar werden. Tevens werd de ondergrond te sompig om doorheen te trekken. Dit principe werd trouwens in de Hollandse Waterlinie al eeuwen toegepast en was niet nieuw voor die tijd maar wel typisch Hollands.

In dat plan werd overeengekomen dat aan het Zuid-West front in de Haarlemmermeer drie forten gebouwd zouden worden: naast het Fort bij Vijfhuizen, het Fort bij Hoofddorp en bij Het Fort bij Aalsmeer. Deze drie forten werden verbonden door de zogeheten Geniedijk

Het Fort bij Vijfhuizen was bedoeld ter afsluiting van het acces gevormd door de Ringvaart en de Ringdijk, de Spieringweg en langs de westkant van het Fort een droogblijvende strook (Als we straks buiten zijn is deze strook heel goed te zien evenals de andere accessen).

De Bouw

Voor de aanvang van de daadwerkelijke bouw was er het gebruikelijke gesteggel over onder andere de onteigening van de grond en nog vele andere zaken die voor vertraging zorgde waaronder natuurlijk het financiële aspect maar door omstandigheden moest ook de bouw van het fort helemaal worden aangepast omdat de techniek de ideeën van de bouw van het fort had achterhaald.

Het Fort bij Abcoude diende als voorbeeld bij de bouw van de andere Forten. Tijdens deze bouw deed zich echter iets vreselijks voor. Abcoude was een bakstenen fort en niet bestand tegen de in die tijd uitgevonden **Brisantgranaat**. Deze granaat had zo'n verwoestende kracht waar de bakstenen van Abcoude niet tegen bestand waren. De ontwikkeling van de bouw van de rest van de forten werd dan ook stil gelegd. In de navolgende jaren werden schietproeven gedaan, materialen getest en gediscussieerd over een nieuw fort ontwerp. Uiteindelijk viel de keuze op een betonnen fort waarvan het Fort bij Vijfhuizen als eerste werd gerealiseerd.

Van 1890 tot 1893 werd er voor het Fort een zandbedding gelegd en tegelijkertijd werd de Geniedijk van Vijfhuizen tot aan Aalsmeer aangelegd. Het zand was afkomstig uit IJmuiden waar de sluizen werden gebouwd en werd over de bestaande waterwegen naar Vijfhuizen en verder vervoerd voor de aanleg van de Geniedijk en de forten bij Hoofddorp en Aalsmeer. Een voor die tijd gigantische onderneming.

Deze zandbedding moest een aantal jaren inklinken voordat er een fort op gebouwd kon worden. Pas in 1899 werden de gebouwen bij Vijfhuizen opgeleverd. Waaronder een Fortwachterswoning en een Genieloods.

Deze Genieloods is de nog enige overgebleven loods van die soort van de Stelling van Amsterdam. Enige tijd geleden is de genieloods gerenoveerd. Voor het juiste golfmateriaal wat niet standaard was zocht men over de hele wereld naar het de juiste golfplaten die uiteindelijk in Nieuw Vennep gevonden werden.

De hoofdvorm van het Fort, op de tekening is duidelijk een vliegtuig vorm zichtbaar, bestond uit een langwerpige verbindingsruimte (poterne) die het hoofd en voorgebouw verbond. Het hoofdgebouw omvatte een lange vleugel aan elke kant van de poterne. Het voorgebouw stond als een T of een korte balk loodrecht op de poterne.

Het hoofdgebouw herbergde soldaten en officieren, wachtlokalen, kantoren, een kantine, sanitaire voorzieningen, een keuken, een ziekenzaal en opslagkamers. Het voorgebouw was voor de soldaten die op wacht stonden en de vijand in de gaten hielden en zo nodig gevechthandelingen uitvoerden.

Beide gebouwen werden voorzien van een bufferlaag bestaande uit zand die diende voor granaatinslagen en camouflage. Deze zandlaag werd ook op het dak gelegd met dezelfde bedoeling. De Forten zouden minder zichtbaar zijn voor de vijand omdat zij een natuurlijk uitstraling hadden met hun natuurlijke begroeiing. De zogenoemde dakgewelven zijn zo'n twee meter dik in plaats van het één meter dikke oorspronkelijke uitgangplan.

Het Fort bij Vijfhuizen werd als eerste gerealiseerd vanwege een zwak punt in het inundatieplan. Een deel voor het fort lag te hoog om onder water gezet te kunnen worden. Mede daarom werd het Fort bij Vijfhuizen voorzien van extra zwaar geschut op de flanken van het Fort. In eerste instantie werd het geschut nog op de voorgebouwen geplaatst maar later werden er het hefkoepelgeschut toch apart van het fort gebouwd om beschadiging te voorkomen. Het hefkoepelgeschut bestond uit een fors kanon onder een grote gepantserde helm dat via een mechanisme omhoog gebracht kon worden om operationeel te zijn en daarna weer gecamoufleerd kon worden door het te laten zakken. Een voor die tijd revolutionair systeem gezien de enorme zwaarte van het geschut.

Dit geschut beschermde het fort voor frontale aanvallen. Andere geschutten verdedigden de flanken tot aan de andere naastgelegen forten.

Het hefkoepelgeschut zou in eerste instantie geplaatst worden op de uiteinden van het hoofdgebouw. Uiteindelijk zijn de geschutskoepels los komen te staan van het hoofdgebouw. Dit was om te voorkomen dat trillingen van het geschut zouden doordreunen in het hoofdgebouw en deze zouden beschadigen. De oorspronkelijk geschutskoepelonderstellen aan de uiteinden van de vleugels werden omgevormd tot drie extra kamers die alsnog met het hoofdgebouw werden verbonden.

Tot op de dag van vandaag is de verbindende, tussengevoegde betonnen daklaag die rust op stalen spoorstaven te herkennen.

Zoals genoemd lag een deel van het terrein dat verdedigd moest worden te hoog voor inundatie. Daarom kreeg het Fort aan de voorzijde een dubbele gracht en in het voorterrein werden extra verdedigings faciliteiten aangebracht.

Ondanks alle inspanningen zijn er toch nog een aantal gebreken boven water gekomen nadat het Fort definitief was opgeleverd. Het draagvermogen van de ingeklonken zandgrond was niet voldoende. De keelkazematten, waarop een deel van het geschut geplaatst zou worden, verzakte al vrij snel. De scheuren zijn nu nog te zien. De oorzaak van deze verzakking was dat men het niet nodig achtte de gebouwen van te voren te onderheien, een vrij ernstige misrekening. De militaire ingenieurs gingen er vanuit dat de zandgrond voldoende draagkracht had.

Een andere miskleun in Vijfhuizen was de ophanging van de enorm zware stalen deuren. Deze hangen aan houten sponningen die niet op het gewicht van de deuren zijn berekend. Na Vijfhuizen werden de pennen voor de ophanging van de deuren direct in het beton gevestigd.

Hedendaagse bestemming

Het Fort bij Vijfhuizen floreert sinds mei 2005 als Kunstfort. Het oude Fort is nieuw leven ingeblazen als centrum voor actuele kunst. Om dit mogelijk te maken werd het Fort in oude glorie hersteld en werden voorzieningen getroffen voor kunstateliers, tentoonstellingsruimtes en een restaurant. Tevens werd het groen rondom het Fort grondig onderhanden genomen zonder de authentieke begroeiing aan te tasten en werd ook de fortgracht en de toegang tot het Fort via een brug verbeterd. Zo vervuld het Fort bij Vijfhuizen voor de tweede maal in zijn historie een voorbeeld functie.

Kees Jongsma, vrijwilliger en rondleider